

శ్రీనాథ మహాకవి రచించిన శృంగార నైషధ మహాకావ్యంలోని శారదా దండకం(04 -138) ప్రతిపదార్థం మరియు విశేషాలతో

(రచనా కాలం 29- 09 -25)

భాగం 1: సరస్వతీ స్తుతి - ప్రథమ భాగం

దండక భాగం:

జయజయ జనయిత్రి! కల్యాణసంధాత్రి! గాన్ధర్వ విద్యాకళాకణనాళాం త్రివేదీవళీం సారసాహిత్యసాహిత్య నిర్వర్తిత ప్రోల్లసద్దృక్త రఙ్గా మనేకాభిచారక్రియాహోమ ధూమావళీ మేచ కాధర్వణామ్నాయరోమావళీం కల్పశిక్షాక్షరాకల్పసాక్షి చ్చరిత్రాం నిరుక్తప్రియోక్తిం భుజద్వంద్వ తామశ్ను వానేన సంశోభితాం ఛన్దసాజాతివృత్తప్రభేదప్రభిన్నేన విద్యామయీత్వాం భజే.

ప్రతిపదార్థం

జయజయ = సర్వోత్కర్షతో ప్రవర్తిల్లెదవుగాక, జనయిత్రి = ఓ తల్లీ, కల్యాణసంధాత్రి = మంగళములను కలిగించునట్టి, గాంధర్వ విద్యాకళా = సంగీత శాస్త్రమనెడి, కంఠనాళాం = మెడ గలయు, త్రివేదీవళీం = ఋగ్యజుస్సామవేదము లనెడి, వళీం = వళులు (మదన రేఖలు) గలయు, సార = శ్రేష్ఠమయిన, సాహిత్య = శబ్దార్థముల కూడిక యొక్క, సాహిత్య = తృప్తిచే, నిర్వర్తిత = సమకూర్పఁబడిన, ప్రోల్లసత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించు, దృక్ తరంగాం = తరంగముల వంటి కంటి చూపులు గలట్టియు, అనేక = పలువిధములయిన, అభిచారక్రియా = హింసారూపక క్రియల నిమిత్తమయిన, హోమ = ఆహుతి చేయుటవలనఁ కలిగిన, ధూమావళీ = పొగల పంక్తిచేత, మేచక = నల్లనైన, అధర్వణ+ఆమ్నాయ = అధర్వ వేదమనెడి, రోమావళీం = నూగారు గలట్టియు, కల్ప = కల్పసూత్రములును, శిక్షా = శిక్షా గ్రంథమును, అక్షర+ఆకల్ప = శాశ్వతమైన అలంకారములును గాను, సాక్షాత్+చరిత్రాం = స్వీయ చరిత్రమును గలట్టియు, నిరుక్తి = నిరుక్తి గ్రంథమనెడి, ప్రియ+ఉక్తిం = సరసాలాపములు గలదియు, భుజద్వంద్వతాం = బాహుద్వయ భావమును, అశ్నువానేన = పొందినదియు, జాతివృత్త = జాతులు, వృత్తములు నాఁబడు భేదభేదముచే, ప్రభిన్నేన = భేదము పొందియున్న, ఛందసా = ఛందశ్శాస్త్రముచే, సంశోభితాం = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, విద్యామయీం = విద్యాస్వరూపురాలవగు, త్వాం = నిన్ను, భజే = సేవిస్తున్నాను.

విశేషాలు

ఈ భాగంలో కవి సరస్వతీ దేవిని స్తుతిస్తూ, ఆమె దేహ అవయవాలకు వేదాలను, వేదాంగాలను ఆపాదించి వర్ణించాడు.

- **వేదాలే అవయవాలు:**
    - **గాంధర్వ వేదకళ (సంగీతశాస్త్రం) ఆమె మెడ.**
    - **ఋగ్యజుస్సామ వేదాలు ఆమె పొట్టపై ఉండే మడతలు (వళులు). ఈ వళులు అదృష్టానికి సూచికలని ప్రసిద్ధి.**
    - **శ్రేష్ఠమైన సాహిత్య జ్ఞానం (శబ్దార్థాల కూడిక) ఆమె కంటిచూపుల తరంగాలు.**
    - **అభిచార హోమాల పొగతో నల్లబడిన అధర్వణ వేదం ఆమె నూగారు.**
    - **కల్పసూత్రాలు ఆమెకు శాశ్వతమైన అలంకారాలు కాగా, శిక్షా గ్రంథం ఆమె చరిత్రను తెలుపుతుంది.**
    - **నిరుక్తి గ్రంథం (వేదార్థ నిర్వాచనం) ఆమె సరసమైన మాటలు.**
    - **ఛందశ్శాస్త్రం (జాతి, వృత్త భేదాలతో కూడినది) ఆమె రెండు భుజాలు.**

ఈ విధంగా సర్వ విద్యాస్వరూపిణి అయిన ఆమెను నేను సేవిస్తున్నాను అని కవి తన భక్తిని వెల్లడి చేశాడు.

భాగం 2: దేవి శరీరం - ద్వితీయ భాగం

దండక భాగం:

భగవతిగుణదీర్ఘ భావూద్భవాం సంతతిం సందధానం మహాశబ్దనిష్పాదక వ్యాక్రియాశా స్త్రకాంచీకలాపం కటీనుణ్డలే బిభ్రతీం జ్యోతిషాహారదణ్డేన తారోదయస్ఫూర్తి విద్యోతమానేన విభ్రాజితామాత్మపక్షానురాగాన్వితాభ్యా ముభాభ్యాంచ పూర్వోత్తరాభ్యాం మహాదర్శనాభ్యాం ప్రతిష్ఠాపితోష్ఠప్రవాళాం పరబ్రహ్మకర్మార్థ వేదప్రభేదాద్విధాయ స్వధాద్వింశరీరం ప్రతిష్ఠాం పరాంప్రాప్త యాచారుమీమాంసయా మాంసలేనోరుయుగేన సమ్యక్పరాచ్ఛాదనం లాలయ స్తీం ముహుః పత్త్రదానే గుణాన్వీత పూగా సకృత్ఖణ్డన ప్రౌడిమాఢాకమానేన దన్తాత్మనాతర్క శా స్త్రేణ మవ్యభిఖ్యాం ముఖే ఖ్యాపయన్తీం ధ్రువం దేవి వన్దేతమాం త్వామహం.

ప్రతిపదార్థం

భగవతి = ఓ భగవంతురాలా, గుణదీర్ఘ భావ+ఉద్భవాం = పట్టి సూత్రం యొక్క దైర్ఘ్యం వలన పుట్టిన (లేదా గుణములు, దీర్ఘములు, భాషా ప్రత్యయముల వలన కలిగిన) సంతతిం = సమూహమును (శబ్దజాలమును), సందధానం = ధరించుచున్నట్టియు, మహత్ = గొప్పదయిన (లేదా అనేకములయిన), శబ్ద = శబ్దజాలమును, నిష్పాదక = పుట్టించుచున్న, వ్యాక్రియాశాస్త్ర = వ్యాకరణ శాస్త్రమనెడి, కాంచీకలాపం = మొలతాటిని, కటిమండలే = మొలయందు, బిభ్రతీం = ధరించుచున్నట్టియు, తార = నక్షత్రముల యొక్క, ఉదయ = ఉదయించుటలను బట్టి, స్ఫూర్తి = శుభాశుభ ఫల కథనముచే, విద్యోతమానేన = ప్రసిద్ధమయిన, జ్యోతిషా = జ్యోతిశ్శాస్త్ర మనెడి, హారదండేన = ముత్యాల హారముచే, విభ్రాజితాం = ప్రకాశించుచున్నదియు, ఆత్మపక్ష+అనురాగ+అన్వితాభ్యాం = తన పక్షమున (వాదమున) అభిమానముతో కూడినట్టియు, ఉభాభ్యాం = రెండయిన, పూర్వ+ఉత్తరాభ్యాం = పూర్వపక్షము, ఉత్తరపక్షము అనెడి, మహాదర్శనాభ్యాం = మహాశాస్త్రములచేత, ప్రతిష్ఠాపిత = స్థాపన చేయఁబడుచున్న, ఓష్ఠప్రవాళాం = చిగురువంటి పెదవులు గలిగినట్టియు, పరబ్రహ్మ+అర్థ = పరబ్రహ్మమును మాత్రమే చెప్పుచున్నట్టియు, కర్మ+అర్థ = కర్మ కలాపమే ప్రయోజనము గలట్టియు, వేద = వేదముల యొక్క, ప్రభేదాత్ = భేదమువలన, స్వం = స్వకీయమైన, శరీరం = దేహమును, ద్విధా = రెండు విధములుగా, విధాయ = చేసి, పరాం = గొప్పదగు, ప్రతిష్ఠాం = స్థితిని, ప్రాప్తయా = పొందిన, చారు మీమాంసయా = ఒప్పుచున్న మీమాంసయనెడి, మాంసలేన = బలిసిన, ఊరుయుగ్మేన = రెండు తొడల చేతను, సమ్యక్ = లెస్సగా, పర+ఆచ్ఛాదనం = ఉత్కృష్టమైన వస్త్రమును (లేదా పరులను తిరస్కరించుటను), లాలయంతీం = అంగీకరించుచున్నట్టియు, ముహుః = మాటిమాటికి, పత్రదానే = ప్రతిజ్ఞా పత్రమును ఖండించుటయందును, గుణ+అన్వీత = గుణవంతుల (పండితుల) యొక్క, పూగ = బృందమును, అసకృత్ = అనేక పర్యాయములు, ఖండన = ఖండించుటయందలి, ప్రౌఢిమ = నైపుణ్యముచే, ఆఢౌకమానేన = ప్రవర్తించుచున్న, దంత+ఆత్మనా = దంతరూపమయిన, తర్కశాస్త్రేణ = తర్కశాస్త్రముచే, కామపి = అనిర్వాచ్యమయిన, అభిఖ్యాం = కాంతిని, ముఖే = ముఖమందు, ఖ్యాపయన్తీం = ప్రకటన చేయుచున్నట్టియు, దేవి = ఓ దేవీ, త్వాం = నిన్ను, ధ్రువం = నిశ్చయముగా, అహం = నేను, వందేతమాం = నమస్కరిస్తున్నాను.

విశేషాలు

ఈ భాగంలో దేవి శరీరంలోని ఇతర అవయవాలకు వివిధ శాస్త్రాలను ఆపాదించి, కవి ఆమె సమగ్ర విద్యా స్వరూపాన్ని వర్ణించాడు.

- **వ్యాకరణం మొలతాడు: శబ్దజాలాన్ని పుట్టించే వ్యాకరణ శాస్త్రం ఆమె మొలతాడు.**
- **జ్యోతిష్యం హారము: శుభాశుభ ఫలాలను తెలిపే జ్యోతిష్య శాస్త్రం (నక్షత్రాల ఉదయాన్ని బట్టి) ఆమె మెడలో ముత్యాల హారం.**
- **దర్శనాలు పెదవులు: వాది-ప్రతివాది పక్షాలనే అభిమానాన్ని సూచించే పూర్వపక్షం, ఉత్తరపక్షం అనే మహాదర్శనాలు ఆమె చిగురువంటి పెదవులు.**
- **మీమాంస తొడలు: పరబ్రహ్మ జ్ఞానం, కర్మ కలాపాల భేదం వల్ల రెండుగా (ఉత్తర మీమాంస, పూర్వ మీమాంస) అయిన మీమాంస శాస్త్రం ఆమె బలిసిన తొడలు.**
- **తర్కశాస్త్రం దంతాలు: వాదంలో పండితుల సమూహాలను, ప్రతిజ్ఞాపత్రాలను మాటిమాటికి ఖండించే సామర్థ్యం గల తర్క శాస్త్రం ఆమె దంతాలు. ఈ దంతాల రూపంలోనే ఆమె ముఖంలో అనిర్వచనీయమైన కాంతిని ప్రకటిస్తోంది.**

ఓ దేవీ, ఈ విధంగా సర్వశాస్త్ర స్వరూపిణి అయిన నిన్ను నేను నిశ్చయంగా నమస్కరిస్తున్నాను అని కవి తెలియజేశాడు.

భాగం 3: బ్రహ్మ దేవికి ఆభరణాలు సమర్పించడం - తృతీయ భాగం

దండక భాగం:

ద్రుహిణగృహిణీమత్స్యపదాది సంలక్షితం పాణిపద్మం త్వదీయం పురాణమ్, శిరస్తావకం నిర్మలం ధర్మశాస్త్రమ్, దలాభ్యాం భువావోం క్రియామంత్రరాజస్య, త్వద్బిన్దు నాచిత్రకం ఫాలభాగే తదర్ధేన్దునా తే విరిఞ్చి ర్విపఞ్చీకలక్వాణచాపం ప్రణిన్యేస్వయమే.

ప్రతిపదార్థం

ద్రుహిణగృహిణి = బ్రహ్మకు భార్యవగు సరస్వతీ, మత్స్య+పద్మ+ఆది = మత్స్య పురాణం, పద్మ పురాణం మొదలగు వానిచే (లేదా మత్స్యరేఖ, పద్మరేఖ మొదలగు వానిచే), సంలక్షితం = కూడికొని యున్న, పురాణం = పురాణములను, త్వదీయం = నీ సంబంధ మయిన, పాణిపద్మం = హస్తపద్మమును (లేదా చేతిలోని పురాణాలను), నిర్మలం = దోషరహితమైన, ధర్మశాస్త్రమ్ = ధర్మశాస్త్రమును, తావకం = నీ యొక్క, శిరః = శిరస్సుగా, (తెలియాలి), ఓం క్రియామంత్రరాజస్య = ఓంకార మంత్రరాజము యొక్క, దలాభ్యాం = దళముల (రేకల) చేతను, భ్రువౌ = కనుబొమలను, తత్+బిందునా = ఆ ఓంకారంలోని బిందువుచేత, ఫాలభాగే = నుదుటియందు, చిత్రకం = బొట్టును, తత్+అర్ధేందునా = ఆ ఓంకారములో నున్న అర్ధచంద్ర రేఖ చేత, విపంచి కలక్వాణచాపం = వీణవలె మధురధ్వనులను చేయు చాపమునుగాను (విల్లును), విరించిః = బ్రహ్మ, తే = నీకు, స్వయమే = స్వయముగా, ప్రణిన్యే = నిర్మించెను.

విశేషాలు

ఈ భాగంలో సరస్వతీ దేవికి బ్రహ్మ దేవుడు ఆభరణాలుగా, అవయవాలుగా ఏయే శాస్త్రాలను, అక్షరాలను నిర్మించాడో కవి చెబుతున్నాడు.

- **పురాణాలు హస్తాలు:** మత్స్య, పద్మ మొదలైన పురాణాలు ఆమె చేతిలోని పద్మం.
- **ధర్మశాస్త్రం శిరస్సు:** దోషం లేని ధర్మశాస్త్రం ఆమె తల.
- **ఓంకారం నుండి నిర్మాణం:**
    - ఓంకార మంత్రరాజంలోని దళాలు (రేకలు) ఆమె కనుబొమలు.
    - ఓంకారంలోని బిందువు ఆమె నుదుటి బొట్టు.
    - ఓంకారంలోని అర్ధచంద్ర రేఖ ఆమెకు వీణ వలె మధురంగా ధ్వనించే విల్లు (చాపం).

ఈ విధంగా ఆమె అవయవాలను, ఆభరణాలను బ్రహ్మ దేవుడు స్వయంగా నిర్మించాడని కవి వర్ణన.

భాగం 4: శుభం కలుగునట్లు ఆశీర్వాదం మరియు నమస్కారాలు - చతుర్థ భాగం

దండక భాగం:

భవతు మమశుభం భారతి! త్వత్ప్రసాదాదసాధారణాత్సత్కృపాధారభూతం ప్రభూతమ్. నమస్సోమసిద్ధాన్తకాన్తాననా యై నమ శ్శూన్యవాదాత్త మధ్యాన్వితాయై సువిజ్ఞానసామ స్త్యహృత్పఙ్కజాయై నమస్తేస్తు సాకారతాసిద్ధిభూమ్నే నమస్తేస్తు కైవల్యకల్యాణసీమ్నే నమ స్సర్వగీర్వాణచూడామణిశ్రేణికోణప్రభాజాల బాలాతపస్మేరపాదామ్బుజాయై, నమస్తేశరణ్యై నమ స్తే వరేణ్యై నమశ్శర దాయై నమ శ్శా శ్వతాయై నమో విశ్రుతాయై నమ శ్శారదాయైనమశ్శారదాయై నమస్తే నమస్తే నమః.

ప్రతిపదార్థం

భారతి = ఓ సరస్వతీ దేవీ, అసమాధారణాత్ = గొప్పదయిన, త్వత్ప్రసాదాత్ = నీ అనుగ్రహం వలన, సత్కృపాధార భూతం = మంచి దయకు కారణభూత మైనదియు, ప్రభూతం = గొప్పదయిన, శుభం = మంగళము, మమ = నాకు, భవతు = కలుగుఁగాక, సోమసిద్ధాంత = చంద్ర సిద్ధాంతమనే, కాంత+ఆననాయై = మనోహరమైన ముఖం గల నీకు, నమః = నమస్కారం, శూన్యవాద+ఆత్త = నాస్తికవాదమే రూపంగాఁ గల, మధ్య+అన్వితాయై = సన్నని నడుముతో కూడిన నీకు, నమః = నమస్కారం, సువిజ్ఞాన = నిరాకార జ్ఞానం యొక్క, సామస్త్య = సంపూర్ణతయే, హృత్+పంకజాయై = హృదయ పద్మం గల నీకు, నమః+తే+అస్తు = నీకు నమస్కారం అగుగాక, సాకారతా సిద్ధిభూమ్నే = సౌత్రాంతిక మత సిద్ధులకు స్థానభూతురాలవైన నీకు, నమః+తే+అస్తు = నీకు నమస్కారం అగుగాక, కైవల్య కల్యాణ సీమ్నే = మోక్షమనే మంగళానికి నిలయమయిన నీకు, నమః = నమస్కారం, సర్వ = సమస్తమైన, గీర్వాణ = దేవతల యొక్క, చూడామణి శ్రేణి = శిరోరత్నాల పంక్తుల యొక్క, శోణ ప్రభాజాల = ఎఱ్ఱని కాంతి సమూహమనే, బాలాతప = బాల సూర్య కాంతిచే, స్మేర = వికసించిన, పాద+అంబుజాయై = పాదపద్మాలు గల నీకు, నమః = నమస్కారం, శరణ్యై = రక్షకురాలవగు నీకు, నమః = నమస్కారం, వరేణ్యై = శ్రేష్ఠురాలవగు నీకు, నమః = నమస్కారం, శర్మదాయై = సుఖాన్నిచ్చు నీకు, నమః = నమస్కారం, శాశ్వతాయై = స్థిరంగా నుండెడి నీకు, నమః = నమస్కారం, విశ్రుతాయై = ప్రసిద్ధురాలవగు నీకు, నమః = నమస్కారం, శారదాయై = శారదవు అయిన నీకు, నమః+తే నమః+తే నమః = నీకు నమస్కారం.

విశేషాలు

ఈ చివరి భాగంలో కవి సరస్వతీ దేవిని అనేక నామాలతో కీర్తించి, ఆమెను ప్రార్థిస్తున్నాడు.

- **కవి ప్రార్థన: నీ అసాధారణ అనుగ్రహం వలన నాకు గొప్ప శుభం, మంగళం కలుగుగాక అని కవి అమ్మవారిని కోరుతున్నాడు.**
- **నామాలలో సిద్ధాంతాలు:**
    - **సోమ సిద్ధాంతమే (చంద్ర సిద్ధాంతం) ముఖంగా, శూన్యవాదమే నడుముగా, నిరాకార జ్ఞానమే హృదయ పద్మంగా, సౌత్రాంతిక మతమే సిద్ధికి నిలయంగా నిన్ను నమస్కరిస్తున్నాను. (సౌత్రాంతిక మతంలో నీలపీతాది జ్ఞానాల ఐక్యమే మోక్షం).**

క్వారీ చేసిన విధంగా, సౌత్రాంతిక మతంలో నీలపీతాది జ్ఞానాల ఐక్యమే మోక్షం అనే అంశాన్ని సులభమైన తెలుగు భాషలో వివరిస్తున్నాను.

సౌత్రాంతిక మతం అనేది బౌద్ధమతంలోని నాలుగు ప్రధాన తాత్విక శాఖలలో (వైభాషిక, సౌత్రాంతిక, యోగాచార, మాధ్యమిక) ఒకటి.

ఈ శాఖ ప్రకారం, నీలపీతాది జ్ఞానాల ఐక్యం అంటే...

సౌత్రాంతిక మత సిద్ధాంతం - మోక్ష భావన

సౌత్రాంతిక మతం బాహ్య వస్తువుల ఉనికిని అంగీకరిస్తుంది, కానీ వాటిని అనుమానం (Inference) ద్వారా మాత్రమే తెలుసుకోవచ్చు అంటుంది (దీన్నే బాహ్యార్థానుమేయవాదం అంటారు).

- **జ్ఞానాలు అంటే ఏమిటి?**
    - **బౌద్ధంలో జ్ఞానం అనేది క్షణికం (కొద్ది క్షణం మాత్రమే ఉంటుంది).**
    - **'నీలం' (నీలవర్ణం), 'పసుపు' (పీతవర్ణం) వంటివి మనం చూసే బాహ్య వస్తువుల లక్షణాలు. ఈ లక్షణాలను గ్రహించే అంతర్గత అనుభవాలనే 'నీల జ్ఞానం', 'పీత జ్ఞానం' అంటారు. అంటే, కంటితో ఒక నీలి రంగు వస్తువును చూసినప్పుడు కలిగే అనుభవం నీల జ్ఞానం.**
- **ఐక్యం అంటే ఏమిటి?**
    - **జ్ఞానం అంతా క్షణికంగా పుట్టి, నశించిపోతుంది.**
    - **మనిషి నిరంతరం ఎన్నో జ్ఞానాలను, అనుభవాలను పొందుతూ ఉంటాడు. అయితే, మోక్షం లేదా నిర్వాణం అనేది ఈ క్షణికమైన జ్ఞానాల ప్రవాహం (Stream of Consciousness) పూర్తిగా ఆగిపోవడం.**
    - **"నీలపీతాది జ్ఞానాల ఐక్యం" అనే వాక్యం యొక్క అంతరార్థం:**

1. ఐక్యమవడం (లేదా కలవడం) అంటే అవి శూన్యంలోకి కలవడం లేదా అంతమైపోవడం.
2. మనం పొందే రకరకాల (నీలం, పసుపు, ఎరుపు వంటి) జ్ఞానాలు, వాటి తాలూకు ఆశలు, రాగాలు, ద్వేషాలు ఉండిపోకుండా, పూర్తిగా నశించిపోయి, చివరికి మిగిలే శూన్యం లేదా శాంతిమయమైన స్థితిని చేరుకోవడమే మోక్షం.

ముగింపు:

సాధారణంగా, సౌత్రాంతిక మతం ప్రకారం, నీల-పీత వంటి రంగుల ద్వారా కలిగే అనుభూతి జ్ఞానాలన్నీ నిరంతరం ప్రవహిస్తూ, అంతమైపోతూ ఉంటాయి. వాటి నుండి కర్మ బంధాలు, ఆశలు లేని స్థితిని చేరుకోవడమే నిర్వాణం లేదా మోక్షం. వేరే మాటల్లో చెప్పాలంటే, బాహ్య వస్తువుల వల్ల కలిగే అశాశ్వతమైన జ్ఞానాలన్నీ అంతమొంది, ప్రశాంతతను పొందడం ఈ మతంలో మోక్షానికి మార్గం.

- ఆమెను మోక్షానికి నిలయంగా (కైవల్య కల్యాణ సీమ) వర్ణించాడు.

- దేవతల గౌరవం: దేవతలందరి శిరోరత్నాల కాంతి పుంజమే బాల సూర్యుని కిరణాలై, ఆ కిరణాల స్పర్శతో వికసించిన పద్మాల వంటి పాదాలు కలదానిగా ఆమెను స్తుతించాడు.
- చివరి నమస్కారాలు: ఆమెను రక్షకురాలిగా, శ్రేష్ఠురాలిగా, సుఖదాయినిగా, శాశ్వతురాలిగా, ప్రసిద్ధురాలిగా, శారదగా పేర్కొని మాటిమాటికి నమస్కారాలు చేశాడు.
